

ЩОДЕННИК В. ВИННИЧЕНКА ТОМ ДРУГИЙ

У журналі "Нові дні" за вересень 1982 р. була надрукована рецензія на "Щоденник" В. Винниченка, том перший. У 1983 році виданий другий том "Щоденника", який дійшов до читачів у другій половині 1984 року.

Другий том "Щоденника", як і перший, видав Канадський Інститут Українських Студій за редакцією проф. Григорія Костюка; тексти та примітки впорядкував Олександр Мотель. Книга об'ємом на 700 стор. у твердій обгортці в якій поміщені фотознімки письменника, його дружини, визначних діячів науки, культури, політики та краєвиди місцевостей, де перебував Володимир Кирилович Винниченко.

"Щоденник" охоплює п'ять років — 1921-1925, цебто час, коли Винниченко перебував на еміграції в Чехії, Німеччині та Франції. У хронологічному порядку зафіксовані події й життя людей, змушених залишити рідні місця на Україні.

Коли люди вимушено втікали з батьківщини, то силою фактів зустрілись із труднощами, які зроджували незадоволення і нарікання. Винниченко описав у "Щоденнику" особисті пережи-

вання, труднощі життя, суперечки, а також різні типи людей з політичних, мистецьких, наукових, громадських і воєнних організацій; відбите їхнє життя і плани на майбутнє, які часто не були реалізовані.

Треба зазначити, що 1920 року на еміграцію вийшли не випадкові люди, як, в більшості, після війни 1945 року. На еміграцію 1920 року вийшла жива Україна — військо, політичні й урядові діячі, мистці й науковці, підприємці й комерсанти. Більшість з них були в дозрілому віці, мали родини і тому їм було важко залишати Україну перед брутальним наїзником з півночі. Написати рецензію на велику книжку, що складається з різних щоденних епізодів протягом п'яти років, не є легко, а тому я спинюсь на окремих моментах національного і політичного характеру.

Із записів автора кидається в очі поділ еміграції. Це прикре явище ми, емігранти після другої війни відчуваємо боляче в щоденному житті. Ми розуміємо причини того поділу і безсилі його ліквідувати. У першій еміграції поділ проходив по трьох вертикалях — унерівці або як в щоденному жит-

ті прийнято називати петлюрівці; група прихильників гетьмана П. Скоропадського з його членами урядового апарату; й третя група ідеологічно-партиїних діячів — есери та есдеки. До цієї групи спочатку належали М. Грушевський та В. Винниченко.

В. Винниченко закликав створити єдиний фронт для виступів у світі і зокрема проти більшовизму, але не всі діячі партій підтримали цю ідею. Кожен діяч хотів показати себе, і тільки себе. А тому Винниченко про таких діячів записав у щоденнику дещо іронічно, як наприклад, про Ісаака Мазепу за 6-те лютого 1928 року: "Побачення з Мазепою в кафе... Вражіння: кирпатуватий, витягнений і плескуватий на кінці ніс. Рум'януваті худі щоки бльондина, і окуляри. Лице злого в'їдливого польського попа. Протиріччя з собою. Очевидно, есдеки невдоволені моїм виступом у справі єдиного фронту. Гра амбіцій. Відсутність патосу самовіддання, недорослість до егоїзму самопожертви, до насолоди себевіддання. Вияви заздрости й бажання себе вималювати якнайкраще. Те, що ним робиться, є найбавлівшим: переклад на німецьку мову своєї книжки. Це є найбільше і найкорисніше як для національної, так і для державної справи України. — Гнітуче вражіння. Бажання відійти геть, бачачи явне нерозуміння моїх мовтивів."

В іншому місці Винниченко записав про розмову з Мазепою, який висловився проти єдиного фронту словами: "Єдиний фронт неможливий тепер через те, що "Нова Україна" (журнал у Празі. Д. М.) виходить без есдеків, що замість Бочковського я редактором"...

Як бачимо з цих цитат: таке саме трагічне повторення було в сорокових роках у Німеччині, яке тягнеться донині. Очевидно, таке явище не могло б існувати, якщо б окремі політичні діячі були на рівні національно-політичних вимог. Пересічна маса емігрантів активніше допомагала б фінансово зреалізувати політичні плани — друк наукової й художньої літератури.

Винниченко мав широке знайомство з національно-революційними представниками інших народів. Він не замикався лише в українському середовищі, а бував серед чехів, грузинів, вірменів і росіян. В щоденнику записав дотепні характеристики на окремих осіб. За 25-го лютого 1923 року записав про князя Туманова: "Маленький, з широкою жовтою лисиною, широким носом і вузьким підобріддям. Дуже ввічливий, приємний у поведженні, бувалий. Якийсь "Ноздрьов" у кафе при бильярдї назвав його "папашею", що, видно, було йому не зовсім приємно."

Повоєнні роки 1921-25 були важкі не лише для пересічних емігрантів, але й для самого Винниченка, хоч він дещо заробляв літературною творчістю; його драматичні твори ставили майже всі столичні театри Європи. Однак життя було важке, про що Винниченко записав 22 квітня 1923 року: "При невдачах при образах та приниженні, при паскудних нервах і слабостях, при цілковитому нулі "конституції" почувати себе у філософському спокої, веселості й бадьорості, — в цих

обставинах мати веселу і гумористичну вибачливість до людей, сміятися з себе і з усіх ударів та стусанів життя і людей, — от це і є справжнє панування над собою."

В еміграції були випадки шахрайства серед високих урядовців дипломатичної служби. На пропозицію Української Держави було куплено в Голляндії на культурно-освітні потреби 450.000 голляндських гульденів. Ці гроші були в розпорядженні дипломата Супруна, але коли більшовики завоювали Україну, то намагались забрати ті гроші для своєї дипломатичної місії і різним шахрайством взяли ті гроші, обіцявши Супруну дати 10% комісійних. Про те шахрайство Винниченко записав у щоденнику.

Суперечки, інтриги, компрометації серед емігрантів були щоденним явищем. Окремі угруповання не визнавали українства за Винниченком, називали його зрадником, хоч він ніколи не зрадив ідеї самобутности України, нікому в чужинці не служив. І все це зроджувалось у наслідок заздрощів до Винниченка, бо окремі типи думали, що Винниченко розкішно живе за рахунок літературних гонорарів.

За 24 серпня 1923 року в щоденнику записано: "Стаття в "Українському сурмачі" про мене. Лайка, глузування, ненависть — не українець, що я підлабузнююсь до українства. Наче бути українцем — це надзвичайно прибуточно, почесна річ. Наче бути українцем — це не бути вічно приниженим, вічно невизнаним, вічно відштовхненим. Наче одно слово "українець" не символ чогось невиясненого, сумнівного, суперечного до загальновідомого"...

Борячись із еміграційними труднощами, політичними й економічними, Винниченко критикував філософію Л. Толстого, яка полягала в словах "робіть не так, як я роблю, а як говорю". Філософія графа була виправдана його буттям, але вона нічого не давала людству, бо одно говорити, а інше творити, — люди не приймуть. Винниченко не лише говорив, але намагався все життя, якщо не практично (не мав змоги), то теоретично боротись за щасливе й не упосліджене життя для трудящих. Буржуазії, експлуаторів він не любив. Це була його ідеологія і мета життя.

За гонорари з літературної продукції Винниченко купив на провінції в Німеччині хутір, щоб мати притулок і спокій для літературної праці. Але той спокій був умовний. Щотижня приїжджали з Берліну чи Праги гості і це було зв'язане з витратами, які покривались дуже туго. Важко працювавши з дружиною на тому хуторі, Винниченки мали досить родини, фруктів і власні кури. А гості все мінялись. Одні відїхали, приїхали брати Шаловали, Микита і Микола. Гостювали два тижні й були вдячно здивовані, що Винниченки відмовились від грошової вигоди. Винниченки не мали відваги відмовляти в гостинності знайомим і рішили продати хутір, бо гості їх економічно руйнували. Про це рішення записано в щоденнику 27 вересня 1923 року:

"Продати віллу в Рауені й переїхати до Італії, сховати від усіх своє місце перебування й порва-

ти зв'язки абсолютно з усіма людьми, близькими і далекими. Цим припиняться цілий ряд тих дрібних принижень, яких доводиться зазнавати в зв'язку з здобуванням засобів на життя... Слава, багатство, влада, честолюбність, — це випадає з кола моїх інтересів."

У той час Винниченко критично оцінював Німеччину в якій комуністичний рух завогнував революцію. 3-го листопада 1923 року написав:

"Колотнеча в Німеччині набирає російського характеру. Наївність деяких німців дивовижна: вони готові прийняти Червону армію, не здаючи собі справи, що вона принесе з собою. Якби ж то вона принесла дійсно, соціалізм, знищення експлуатації, злиднів, насильства, панування чужинців. А то ж буде те, що в Росії й на Україні: руїна, деспотизм, експлуатація пролетаріату, шанування паразитів, панування сваволі чужинців, занепад культури, зубожіння всього краю".

Не зважаючи на лівизну Винниченка, він прихильно ставився до поміщика Єв. Чикаленка. В період національної революції їхні погляди розійшлися на суто клясовому ґрунті, але на чужині відновились приятельські відносини. У Винниченка не було клясової нетерпимості. Він лише стояв на позиціях — знищити право експлуатації людини людиною. 7-го листопада 1923 року Винниченко записав: "Дочка Є. Чикаленка прислала картку, чи не могу я перечитати спомини батька. Відповів згодою. Отже, думається, Євген Харламович хоче таким чином поновити відносини. Треба піти на зустріч."

У тих роках серед емігрантів ширилась політична хвороба "зміновіховство", тобто переорієнтація емігрантів у напрямку примирення з більшовизмом. Цій недузї сприяла повоєнна криза. В країнах Європи були нестерпні економічні умови, зокрема для чужинців. З другого боку — широка пропаганда і заклики компартії, щоб емігранти повертались додому. Це була політична тактика знешкодження діяльності еміграції проти большевизму. На Україну повернулось чимало політичних і військових діячів, яких пізніше чека знищили. На цьому місці не можна подати імена поворотців з огляду великої кількості, а тому обмежуємось до вислову Винниченка з 14-го січня 1924 року: "Лист від Шаповала. Есери на Україні ніби стали на позиції празьких есерів і шлють Грушевському протести за його переїзд на Україну. Празькі есери також протестують. Це добре. Може сплянуть старого халапуга, щоб не шкодив."

На іншому місці, за 19-го серпня 1924 року, Винниченко пише: "Шаповал одержав листа з Праги. В листі згадується лист М. Грушевського з України. Тяжко йому там: робити нічого не можна, вся влада в руках чужонаціональних елементів, обман, дурійство. Сам Грушевський не ночує дома, боїться арешту. Хотів би вернутись за кордон, так (не) певен, що пустять виїхати... Грушенята (Чечель, Шраг і Ко), які заборонили йому взяти професуру в Празі, тепер од нього відсахнулись, рятуючи свою шкіру й посади. Мабуть стався конфлікт на тому ґрунті, що він не

підписався на їхній льокальській заяві проти мене. Втягли старого в дурну і тяжку ситуацію і покинули. Шкода старого."

Винниченко провів боротьбу всередині компартії, яка й почалась зразу після смерті Леніна і продовжувалась майже 12 років аж до сумнозвісного ката Єжова. По смерті Леніна Винниченко 24. I. 1924 записав: "... тепер принаймні поле розчищене й боротьба між спадкоємцями виразно визначиться. Маса любить мати ідола. Теперішнє політбюро є цурупалки від колишнього ідола. Нема в мене доброго почуття, яким міг би згадати Леніна. "Вчителя підлости", — так його називали. Брутальність, лицемірство, езуїтизм, нечесність з собою — покриває ті якості розуму й волі, якими він безперечно володів."

На іншому місці Винниченко записав про Леніна: "Заповіт Леніна" з характеристиками своїх найближчих друзів: Зінов'єва, Сталіна, Бухаріна. Бідний чоловік, яке в нього було убоге особисте життя, якщо найближчих до себе людей він так злісно, так мстиво, так негарно схарактеризував."

Винниченко не любив самозакоханих, кар'єристів і продажних, але поважав і співчував талановитим, які в наслідок революції й війни опинились у важкому становищі. Для цього приводимо записи про Микиту Шаповала й Миколу Садовського.

Про Шаповала: "Самозакоханість, віра в свою величність... У нього дві натури: Одна великого вождя, провідника, соціаліста, перебудовника світу, а друга — ніжної людини, яка любить природу... Чужі думки, тількищо вислухані ним, зразу передає так, наче вони його власні. Він — великий учений, соціолог... А загалом — щаслива людина, бо вірить у свою великість, вибраність, величність і, мабуть, у геніяльність" (ст. 296). А на іншому місці записав так: "Весь час страх бути нижчим за мене. Повчальний тон і нестримна балакучість. Загроза (коли буду сміятись) перервати балачку й піти геть. Ненависть до есерів і ні крихти бажання пожертвувати дрібнесенькою амбіцією."

Про Садовського: "...Садовський у ролі Карася — зворушливий. Бідний, він, видно, старается вподобатись публіці, розсмішити її. Він уже не має тої королевської гідности, певности колишніх часів, яка була в його поставі, рухах, голосі. Тепер — це актор, який боїться публіки і запобігає її ласки."

Винниченко користувався пошаною в українських комуністів, які були при владі більшовицького уряду в Харкові, і тому, мабуть, був тріскою в оці московської кліки, яка всякими засобами намагалась скомпромітувати Винниченка і очак українських комуністів. Українські комуністи запрошували Винниченка на Україну, а в той же час Москва його не хотіла, боялась, щє присутність Винниченка на Україні скріпить національні позиції українських комуністів. Винниченко міг би повернутись на Україну, але не при таких умовах, як повернувся М. Грушевський. Винниченко ставив точно визначені умови і ви-

магав гарантії Москви ті умови дотримувати, на що Москва не погодилась.

11. 4.1924 року Винниченко записав: "Найкраще, розуміється, заманути на Україну всякими обіцянками". Але 19 лютого 1925 року на лист Бадана Винниченко написав: "Мій песимістичний погляд: розходження настільки великі, що порозумітися неможливо. Українізація (справжня) тісно зв'язана з економічними і політичними питаннями. Централізація і диктатура Політбюро РКП є ті причини, які внеможливають усамоствінення політики і фінансів на Україні. Справа не в посаді для мене, а в загальних поступках."

Москва шукала аргументів скомпромітувати Винниченка й руками "дипломата" Б. Воліна опублікувала в "Известиях" фейлетон під назвою "Проделки Винниченки" в якому автор розповідає, що нібито Винниченко усіма силами намагається пробратись на Україну, втертись у довір'я компартії і з середини зірвати Україну при допомозі інтервенції буржуазних країн, в яких він є довіреним агент. Для підкріплення цієї версії, автор фейлетону навіть листування між Винниченком і лідерами капіталістичних країн. Розуміється, фейлетон і листи мали своєю метою дезорієнтувати українських комуністів, а наведені листи — були сфальшовані.

З цими подіями зв'язано питання видання роману Винниченка "Сонячна машина". Москва не хотіла пропустити "Сонячну машину" на Україну, але в той час українські комуністи, хоч і послухні Москві, були настільки сильні, що централістична Москва не наважувалась уходити з ними в конфлікт.

У той час приїхав до Європи П. Любченко — колишній український лівий есер, згодом боротьбіст і накінець член КП(б)У й Винниченко запросив його на зустріч, але як написав Винниченко 19. 10. 1925 року зустріч не відбулась, бо: "Дійсно, як я й гадав Любченко злякався й не зміг побачитись. "Соняшну машину" дійсно вже друкує Держвидав. Гонорар ніби встановлено 16 тисяч рублів. Чому так і чи справді так, невідомо. Але тепер, звичайно, коли я "агент європейських держав", — нічого не заплатять. Та нехай, аби видали, аби книжка до читача дійшла".

Відомо з історії, що Винниченко був знайомий з Х. Раковським. Раковський у 1924 році вів переговори з урядом Франції по питанні торгівлі між Росією й Францією. З тієї нагоди Винниченко записав: "Жулики від комунізму радіють від визнання всесвітньої лихварки — французької буржуазії; інтернаціональний жулик і авантюрист Раковський бенкетує з представниками французьких "акул" у готелі Меріс" (стор. 442).

У час, коли представники харківського уряду вели переговори з Винниченком, Х. Раковський уже був московським дипломатом у Франції. Винниченко записав 4. 12. 1925 року: "Казенна пишність посольства. Куценька, козлино-інтелігентська постать Леніна на портреті в приймальні. Раковський несподівано дідусь, з сивим рі-

деньким волоссячком, зачісаним прилиплим павутинням на лисину. Щічки — собачі, обвислі. Але оченята ті ж самі хитрі, недоброзичливі, злодійкувато розумні. "Я б до вас не звернувся, коли б ваші позиції в національному питанні тепер не були позитивні." Раковський з протестом: "Завсїгда, завсїгда були такі!" Немов би нічого не знав про мої переговори в справі повороту. Тільки читав статтю Воліна. Але потім сам себе вибив запитанням, нібито охоче взявся штовхнути Москву спростувати наклеп Воліна. Відносно повороту я розмову відхилив".

Винниченко був соціаліст і, може, соціаліст християнського характеру, що в людському житті ставив на перше місце справедливість; в питаннях економіки й національної культури був державником. Націоналізму, що послідовно переростав у шовінізм і людоненависництво він органічно не толерував. Однаково ігнорував російський і український націоналізм. Про італійський націоналізм з приводу убивства соціаліста Маттеоті записав: "Убивство Маттеоті — іспит для італійської демократії. Але хоч би й провалила вона цей іспит, не поборолася Муссоліні, все ж таки витримала іспит італійська історія: з приводу вбивства піднявся страшний крик жаху, обурення. Це вжахнулася і крикнула історія, традиції, побут, психіка Італії, а не демократія. Бо зрівняти з Росією: убивства масові, люті, дикі, жакливі, і няякого крику історія не робить" (стор 364).

Про російську шовіністку Винниченко записав 11. 5. 1924 року: "Неприємна сутичка з кацапою, яка вихваляла перед нами руську мову й мені заявила, що про українців вона не може спокійно говорити. Чудесне втілення всього духу руського націоналізму. Забратись у чужу хату серед націй, ненавидить її, й поводитись, як у себе вдома".

Не лише росіян-націоналістів не любив Винниченко, а й спорідненого в ідеології соціаліста-революціонера Бориса Савінкова, що перейшов до більшовиків: "Продав себе чоловік. Але авантюрист є авантюристом і, хоч більшовики роздмухують цей факт як "всесвітньо-историческое событие", він є не більш важливий, як усякий факт підлости й людської слабости й легкодухости. Але нам цей легкодух може пошкодити: в своїх признаннях він викрив допомогу Масарика грішми."

Із щоденника Винниченка читач довідається про справжнього Винниченка, а не такого, яким його розпропагували групі й поодинчі вороги чи противники. В ідеологічних питаннях Винниченко був лівим, може близьким до комунізму, але комунізму національного. Як щира індивідуальність, він не толерував переслідування, репресії, терор і несправедливість. На кожному місці критикував кар'єристів, пристосуванців, продавних і користолюбивих типів; дрібних і нікчемних пльоткарів, які тільки псують гармонію національного довілля.

Очевидно й тепер в Північній Америці знайдуться себелюблячі індивідууми українського походження, що прикриваються патріотизмом і по-

божністю, але не можуть ісповідувати ідеологічну візію Володимира Кириловича; та мудра вчителька історія покаже в майбутньому хто стояв і стоятиме на загальнолюдських позиціях.

З двох томів "Щоденника" ще не можна дати правильну оцінку про Винниченка політика й людину. Сподіваємось побачити наступні томи "Щоденника" в яких Винниченко напевне залишив для української й загальнолюдської історії цікаві й повчальні думки.

Ми знаємо, що Винниченко був мужній політик, який передбачав майбутність, знав Європу й душу українського народу, а тому в тяжких обставинах визвольної війни рекомендував шлях у якому, може, Україна могла б закріпитись, як європейська держава. Його побратими по будівництві держави злякались Винниченкової "лівизни", йшли за європейською буржуазією, яка ігнорувала законні потреби нашого народу, допомагала ворогам України й цим самим увели в блуд адміністрацію і військо України. Тепер Західній світ мусить розплачуватись за минулі помилки.

На закінчення варто згадати про Винниченка як чоловіка. З його щоденника читач довідається про інтимну сторону життя, про зв'язки з жінками різних національностей і суспільних верств. Легенда поширена його ворогами, що ніби письменник проводив життя з повіями не витримує критики. Напевне чорні слухи пускали люди, які в особистому й громадському житті не дорівнювали Винниченкові по пояс, а тому в них зроджувалась заздрість і блюзнірська ненависть.

Винниченко — індивідуальність, що полонила навколишнє середовище. Фізично красивий, чудовий промовець, глибокомислячий політик, найкращий письменник його епохи, а до всього — зо всіма був у дружніх стосунках і ділився останнім, хто потребував допомоги.

Винниченкова дружина — Розалія — була вірним другом, навіть слугою, яка в найтяжчих обставинах облягувала життя Володимира Кириловича. Не відповідає правді, що вона, жидівка, спрямовувала його розум й енергію на інтернаціональний шлях. Винниченко володів великою силою волі і ніхто йому не міг накинати власні переконання чи бажання. Мені здається, що мало є жінок, які могли б спокійно зносити поведінку Винниченка, хоч він не ігнорував свою дружину, високо оцінював її прикмети, ніколи її не ображав і старався зробити для неї щось приємне, розважити і піднести настрій. "Зальоти" Винниченка — це, мабуть, результат передчасного згасання молодости в Розалії. Вона це розуміла й не робила трагічних історій у подружньому житті.

За "Щоденником" В. Винниченка питайте в українських книгарнях або в Канадському Інституті Українських Студій. "Нові дні" цієї книжки не мають і не знають її ціни. — Ред.

НАГОРОДЖЕНИЙ ФІЛЬМ

А. ЗАБРОВАРНОГО

Щорічно в Канаді, так як і в інших державах світу, відбувається кінофестиваль і щороку вилловлює він нові таланти, допомагаючи дебютувати незаниматим досі творцям. Цим разом фестивалю, який відбувався від 5 до 7 червня 1984 р. в Калгарі, приніс великий успіх молодому українському творцеві з Торонта — *Адріанові Заброварному*. Успіх цей тим більший, що крім *першої нагороди* серед канадських режисерів-непрофесіоналів Заброварний одержав також велике відзначення "три зірки" у міжнародному фестивалі, що одночасно відбувався також у Калгарі. Фільм, який здобув собі таке велике призначення серед канадського й міжнародного журі — це "Іконописець" (Iconographer). З причин фінансового обмеження, кінокартина дуже коротенька. Сконструйована однак настільки цікаво, що промовляє до глядача залишаючи незабутнє враження. Перші її кадри — це дуже модерне середмістя з його височезними, могутніми хмародерами. Відповідно добрана музика й нарраторський коментарій творять образ — символ сучасного, цивілізаційно пружного міста Північної Америки. І раптом — діаметрально інша дійсність — входимо в українську церкву, чуємо церковний спів, бачимо іконостас, палаючі свічки... Зведення разом таких скрайньо різних світів творить неабияке враження. Хмародери — "церкви" сучасності, і поруч, у тому ж самому часі і місці — церква давня, древня... На екрані появляється напис — заголовок "Іконописець" — "an iconographer" і дальша частина фільму говорить про сучасного торонтського мистця — маляра Павла Лопату, який останнім часом щораз частіше в'яже свої творчі задуми з іконою. Бачимо як етап за етапом на пустій спершу дошці родиться образ — ікона. Камера зосереджує наш погляд на руках творця, на його обличчі, на фрагментах ікони, на домашній галерії П. Лопати, щоб накінець повернути до українського церковного храму, де ікона творить невід'ємну частину інтер'єру і душі церкви. Кінець фільму залишає нас з силою церкви баченої крізь павутиння галузок дерев на фоні золотистого заходу сонця.

Кінокартина "Іконописець" дуже коротенька, але навіть цих кілька хвилин фільму дає відчуття, що автор думає дозрілою фільмовою мовою. Це явище тим цікавіше, що справді — це перша у житті мистецька спроба Заброварного. Досі він мріяв та наполегливо стремив до визначеної собі мети — творити фільми. Але, на жаль, проживаючи до 1981 р. у Польщі, де народився і виріс, ніяк не міг здійснити своїх планів. У 1982 р. приїхавши з групою емігрантів до Канади, Адріян почав свою боортбу наново. Вивчив англійську мову і поступив до Гамбер Коледжу на відділ фільмування й телепродукції. Рік навчання у ви-